

به نام خدا

مکاتب زبانشناسی

(از محمد عتیق تا دوران معاصر)

مؤلفان:

محمد رضا اروچی

عضو هیات علمی گروه زبانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران

جواد رحمانی

مدرس دانشگاه پیام نور و آزاد اسلامی

انتشارات گویا

سرشناسه : اروجی، محمدرضا، ۱۳۵۵ -
 عنوان و نام پدیدآور : مکاتب زبانشناسی (از عهد عتیق تا دوران معاصر) /
 محمدرضا اروجی، جواد رحمانی.
 مشخصات نشر : تهران: گیوا، ۱۳۹۵.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۸۰۹۵-۰۷-۱
 شناسه افزوده : رحمانی، جواد، ۱۳۵۴ -
 رده بندی کنگره : الف/۸P۶۱م۷ ۱۳۹۵
 رده بندی دیویی : ۹/۴۱۰
 شماره کتابشناسی ملی : ۴۶۲۵۲۳۱

عنوان : ب :
 تالیف و گردآوری : محمدرضا اروجی، جواد رحمانی
 ویراستار : لبلا رحمانی
 ناشر : اد.ش.ا. گیوا
 مدیر مسئول : محمدرضا اروجی
 مدیر اجرایی : آریتا گوهری
 صفحه آرا و طراح جلد : سیده محبوبه حسین
 سال و نوبت چاپ : ۱۳۹۵ / اول
 شمارگان : ۱۰۰۰
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۸۰۹۵-۰۷-۱
 قیمت : ۲۵۰,۰۰۰ ریال
 آدرس : میدان انقلاب، ضلع شمال غرب میدان، جنب بانک شهر،
 پلاک ۵۹، طبقه ۲، واحد شرقی
 تلفن : ۰۲۱ - ۶۶۱۳۳۸۸۰
 مشاوره چاپ کتاب : ۰۹۱۲۷۹۸۱۶۵۴
 تارنما : www.givabook.ir
 ایمیل مولفان : mohammadrezaorji@yahoo.com
javad.rahmani.zaban@gmail.com

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
۱۳	پیشگفتار
۱۷	فصل اول: سنت زبان‌شناسی
۲۱	ماهیت و ویژگی‌های روش تاریخی
۲۷	نگاهی گذرا بر تاریخچه زبان‌شناسی
۲۹	آواشناسی
۳۰	آوانویسی
۳۱	واج‌شناسی
۳۲	نحو
۳۳	منطق
۳۳	تحلیل گفتمان
۳۴	معناشناسی و کاربردشناسی
۳۷	مثلت معنایی
۳۸	دلالت برون زبانی یا دلالت مصداقی
۳۸	دلالت درون زبانی یا دلالت مفهومی
۳۸	مؤلفه‌های معنایی
۳۸	روابط مفهومی
۳۹	تقابل معنایی یا تضاد معنایی
۳۹	همنامی
۴۰	هم نویسه
۴۰	هم آوا
۴۰	چندمعنایی

۴۲	از پیش انگاری
۴۲	همانگویی
۴۸	اصول گرایس
۴۹	زبانشناسی و ترجمه
۵۳	فصل دوم: زبانشناسی دوران باستان
۵۵	مقدمه
۵۵	آریایی ها
۵۹	زبانشناسی در دوران باستان
۶۰	الف - سنت بابل
۶۱	ب - سنت هندو
۶۲	پ - سنت یونانی
۶۳	ت - سنت روم
۶۳	ث - سنت اسلامی
۶۷	فصل سوم: مکاتب زبانشناسی قدیم
۶۹	مقدمه
۶۹	طبیعیون و قراردادیون
۷۰	نظر کراتیلوس و هوموگنس
۷۴	نگاهی به سنت رواقیون
۷۴	اندیشه های نخستین درباره زبان دریونان باستان
۷۵	مکتب رواقی
۷۶	زبانشناسی دنیای عرب
۷۷	مکتب بصره (سامان گرا)
۷۷	مکتب کوفه (سامان گریز)
۷۷	دوران تکوین زبانشناسی اسلامی

۷۹	فصل چهارم: نودستوریان
۸۱	مقدمه
۸۱	نودستوریان
۸۱	نظریات نودستوریان
۸۳	منشاء نام «یونگزامتیکر»
۸۴	زبانشناسان بی‌طرف به نودستوریان
۸۵	منتقدان بر نظریات نودستوریان
۸۵	شوخارت
۸۵	قانون گریم
۸۶	ورنر و اصلاح قانون گریم
۸۶	نظریه موجی اشمیت
۸۷	ارزشیابی جنبش نودستوریان
۸۹	فصل پنجم: انقلاب چامسکی و انقلاب‌های عمومی زبانشناسی
۹۱	مقدمه
۹۱	اولین انقلاب در زبانشناسی
۹۱	دومین انقلاب در زبانشناسی
۹۲	سومین انقلاب در حوزه زبانشناسی
۹۲	چهارمین انقلاب در زبانشناسی
۹۵	خانواده چامسکی
۹۶	جرقه‌های انقلاب زبانشناسی
۹۶	ورود به دانشگاه
۹۸	مطالعه در علوم دیگر
۱۰۱	فصل ششم: (مکاتب نوین زبانشناسی) مکاتب زبانشناسی ساختارگرایی
۱۰۳	مقدمه

- ۱۰۶ مکتب آنال و ساختارگرایی
- ۱۱۳ جوهر و اصل زبان
- ۱۱۳ رابطه همنشینی و جانشینی
- ۱۱۴ زبان‌شناسی همزمانی و زبان‌شناسی در زمانی
- ۱۱۴ ساختگرایی اروپایی
- ۱۲۰ تمایز میان زبان و گفتار
- ۱۲۱ مفهوم ساخت و شبکه
- ۱۲۱ زنجیره همنشینی و جانشینی
- ۱۲۱ ساختگرایی آمریکایی
- ۱۲۲ ادوارد ساپیر
- ۱۲۲ فرضیه نسبت زبانی ساپیر و ورف و نقدی بر آن
- ۱۳۲ لئونارد بلومفیلد
- ۱۳۳ زبان‌شناسان اروپایی و آمریکایی
- ۱۳۹ نیکولای سرگیویچ تروبتسکوی
- ۱۴۰ اتو یسپرسن
- ۱۴۲ کلود لوی استروس
- ۱۴۳ ادوارد ساپیر
- ۱۴۵ فردینان دو سوسور و ساختارگرایی
- ۱۴۵ آگوست شلایخر
- ۱۴۶ آراء شلایخر
- ۱۴۶ ۱- شلایخر و زبان‌شناسی تاریخی
- ۱۴۶ ۲- بازسازی زبان هند و اروپایی
- ۱۴۷ ۳- استعاره شجره نامه
- ۱۴۸ ۴- زبان در مقام اندامواره

۱۴۸	۵- زوال و فساد تاریخی زبان‌ها
۱۶۹	فصل هفتم: مکتب زبان‌شناسی زایشی
۱۷۱	مقدمه
۱۷۱	دستور زایشی
۱۷۱	زیرساخت و روساخت
۱۷۴	معناشناسی زایشی در بستر نحو زایشی
۱۷۶	مسئله چامسکی
۱۷۸	نظریه معناشناسی تعبیری
۱۷۹	جنبه‌هایی از نظریه نحو
۱۷۹	نظریه معیار
۱۷۹	نظریه رشد زبان چامسکی
۱۸۳	چامسکی و نظریه یادگیری
۱۸۵	دستور زایشی - گشتاری چامسکی
۱۹۰	ماهیت دستور جهانی، اصول و متغیرها، جهانی‌ها
۱۹۲	اصول نظریه دستور جهانی
۱۹۲	اصول و متغیرهای جهانی زبان
۱۹۹	نظریه حاکمیت و مرجع‌گزینی
۲۱۳	برنامه کمیته گرای چامسکی
۲۳۳	فصل هشتم: مکاتب زبان‌شناسی نقش‌گرایی
۲۳۵	مقدمه
۲۳۵	نقش‌گرایی مکتب زبان‌شناسی پراگ
۲۳۶	نقش‌گرایی در مکتب زبان‌شناسی کپنهاگ
۲۳۶	نقش‌گرایی در مکتب زبان‌شناسی لندن

فصل نهم: زبان‌شناسی شناختی و معنا شناسی شناختی.....	۲۵۱
مقدمه	۲۵۳
مبانی زبان‌شناسی شناختی	۲۵۴
مفاهیم بنیادی در زبان‌شناسی شناختی	۲۵۵
زبان‌شناسی شناختی	۲۶۲
نحو در زبان‌شناسی شناختی	۲۶۳
معنا شناسی شناختی	۲۶۵
فصل دهم: زبان‌شناسان خاص ایرانی	۲۷۳
مقدمه	۲۷۵
محمد دبیر مقدم (نامی ماندگار در زبان‌شناسی ایران)	۲۷۵
علی محمد حق شناس	۲۷۹
مهدی مشکوه الدینی	۲۸۲
کوروش صفوی	۲۸۳
یدالله ثمره	۲۸۴
علی درزی	۲۸۸
محمد رضا باطنی	۲۸۸
محسن ابوالقاسمی	۲۹۰
محمود بی‌جن‌خان	۲۹۱
ابوالحسن نجفی	۲۹۲
سید علی میرعمادی	۲۹۴
منابع و مآخذ	۲۹۷

زبان‌شناسی علمی است که به مطالعه و بررسی روشمند زبان می‌پردازد. در واقع، زبان‌شناسی می‌کوشد تا به پرسش‌هایی بنیادین همچون «زبان چیست؟»، «زبان چگونه عمل می‌کند و از چه ساخت‌هایی تشکیل شده است؟»، «انسان‌ها چگونه با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند؟»، «زبان آدمی با سامانه ارتباطی دیگر جانوران چه تفاوتی دارد؟»، «کودک چگونه سخن گفتن می‌آموزد؟»، «زبان بشر چگونه تکامل یافته است؟»، «زبان‌ها چه قرابتی با یکدیگر دارند؟»، «ویژگی‌های مشترک زبان‌های جهان کدامند؟»، «انسان چگونه می‌نویسد و از چه راهی زبان نانوشتاری را واکاوی (تحلیل) می‌کند؟»، «چرا زبان‌ها سرگون می‌شوند؟» و پاسخ گوید.

زبان‌شناسی به فیهو جدید آن، علمی نسبتاً نوپا بوده که قدمتی تقریباً یک صد ساله دارد، اما مطالعات تخصصی درباره زبان به چند قرن پیش از میلاد باز می‌گردد، یعنی زمانی که پائینی قواعدی برای زبان سانسکریت تدوین کردند. زبان‌شناسی، ابعاد مختلف زبان در قالب حوزه‌های صرف، نحو، آواشناسی، واج‌شناسی، معناشناسی، کاربردشناسی، تحلیل گفتمان، زبان‌شناسی تاریخی - تطبیقی، رده‌شناسی، زبان و نیز حوزه‌های بین‌رشته‌ای مانند جامعه‌شناسی زبان، روان‌شناسی زبان، عصب‌شناسی زبان، زبان‌شناسی قضایی، زبان‌شناسی بالینی، انسان‌شناسی تحلیلی، زبان‌شناسی آموزشی و زبان و منطق بررسی می‌شوند. از آنجا که زبان یک پدیده پیچیده انسانی و اجتماعی است، برای مطالعه جامع و دقیق آن، بهره‌گیری از علوم مرتبط دیگر الزامی به نظر می‌رسد. در واقع، مطالعه فراگیر زبان، رویکردی چند بعدی را می‌طلبد؛ بنابراین، زبان‌شناسی علاوه بر مطالعه جنبه‌های توصیفی و نظری زبان به ابعاد کاربردشناختی، روان‌شناختی، مردم‌شناختی اجتماعی، هنری، ادبی، فلسفی و نشانه‌شناختی زبان توجه می‌کند. به عبارتی می‌توان گفت زبان‌شناسی معاصر، حوزه‌های مطالعاتی بسیار گسترده‌ای را شامل می‌شود که توجه دانش پژوهان و دانشمندان گوناگونی را با ذائقه‌های علمی متنوعی به خود جلب نموده است. در همین راستا، مطالعاتی مانند رابطه و تعامل بین زبان و ذهن، زبان و شناخت، زبان و رویکردهای فلسفی، زبان و قوه تعقل، زبان و منطق، دانش ذاتی، یادگیری زبان اول، کاربرد زبان و محیط زیست، زبان و قانون، زبان و هوش مصنوعی، زبان و فرهنگ، زبان و جامعه، زبان و تکامل انسان، زبان و سیاست، زبان و تفکر و دیگر نشانه‌های ارتباطی می‌توانند زیر مجموعه‌های رشته زبان‌شناسی تلقی شوند.

کسی را که به بررسی‌های زبان‌شناختی می‌پردازد، زبان‌شناس می‌نامند. برخلاف تصور عمومی، لزومی ندارد زبان‌شناس به چندین زبان تسلط داشته باشد. مهم آن است که بتواند پدیده‌های زبان‌شناختی همچون واژه، هجا، گروه نحوی و معنا را کندوکاو نماید و باز بشکافد. نکته دیگر آنکه کار زبان‌شناس همچون سایر کسانی که با علم سر و کار دارند، تجویز نیست، بلکه توصیف است.

www.ketab.ir

پیشگفتار

زبان یک سیستم قراردادی منظم از آواها یا نشانه‌های کلامی یا نوشتاری بوده که توسط انسان‌های متعلق به یک گروه اجتماعی یا فرهنگی خاص برای نمایش و فهم ارتباطات و اندیشه‌ها به کار برده می‌شود. دانش مطالعه و بررسی زبان، زبان‌شناسی نامیده می‌شود. زبان‌ها در گروه‌هایی به نام خانواده زبانی طبقه‌بندی می‌شوند. زبان‌هایی که در یک خانواده قرار می‌گیرند از یک زبان مشترک ریشه گرفته‌اند. زبان‌های هند و اروپایی پرگویشورترین خانواده زبانی در دنیای امروز است که زبان فارسی نیز به آن تعلق دارد. خانواده‌های آفریقایی - آسیایی (شامل زبان‌های سامی)، آلتایی، چینی - تبتی و بانتو از دیگر خانواده‌های مهم زبانی هستند.

کارکرد اصلی زبان ایجاد ارتباط یعنی انتقال اطلاعات از شخصی به شخص دیگر است. هر سیستم ارتباطی منحصر بفردی است. زبان‌ها می‌شوند. اینکه دو سیستم باید چه مقدار با هم تفاوت داشته باشند تا زبان‌های متفاوتی متوجه یکدیگر نمی‌توان به طور دقیق بیان کرد. اما به طور کلی اگر زبان دو نفر برای یکدیگر قابل فهم باشد، دو زبان متفاوت محسوب می‌شود.

در سراسر دنیا حداقل ۷۰۱۰۲ زبان زنده وجود دارد. در برخی از کشورها تعداد زبان‌های زنده بیشتر از دیگر کشورها است. زبان چینی پرشمارترین زبان دنیا به شمار می‌رود.

زبان گفتاری: زبانی است که نشانه‌های آن صوتی هستند. همه از آغاز زندگی با آن آشنا می‌شوند و هر زبان‌آموزی پیش از ورود به دبستان به خوبی از مهارت سخن گفتن برخوردار است.

زبان نوشتاری: زبانی است که نشانه‌های آن خطی است. این زبان پس از زبان گفتاری آموزش داده می‌شود.

زبان اشاره: زبانی است که نشانه‌های آن اشاره‌ای است. این زبان بیشتر برای افراد کر و لال آموزش داده می‌شود.

زبان بین‌المللی

زمانی رسید که مردم برای ارتباط با یکدیگر و انجام تجارت و خرید و فروش کالا به یک زبان واحد نیاز پیدا کردند و تصمیم گرفتند زبان انگلیسی را به عنوان زبان بین‌المللی معرفی کنند. به خاطر نفوذ بریتانیا و آمریکایی‌ها در دنیا تصمیم بر این شد که انگلیسی را زبان واحد انتخاب کنند؛

ولی در بررسی بیشتر می‌توان به این موضوع اشاره کرد که از لحاظ ساختاری، زبان انگلیسی زبانی بسیار ساده است.

هم اکنون بسیاری از افراد در دنیا به زبان انگلیسی تسلط دارند و بسیاری هم در حال یادگیری این زبان هستند. زبان‌هایی مانند زبان اسپرانتو مختصا برای ارتباط بین‌المللی طراحی شده‌اند. زبان اسپرانتو زبانی ساده، منطقی و بی‌طرف است.

فهرست زبان‌شناسان

دانش بررسی زبان به سده‌های پیش برمی‌گردد و کهن‌ترین نمونه بررسی سامان‌مند زبان از هندوستان است. در آنجا سحر به نام پائینی در سده ۵ پیش از میلادی به مطالعه جامع و علمی زبان سانسکریت پرداخت. اصول تاری از زبانشناسی را بنیان نهاد. وی مفاهیمی مانند واج، تکواژ و غیره را سده‌ها پیشتر از زبان‌شناسان غرب، درک و توصیف کرد.

در خاورمیانه، سیبویه، زبان‌شناس برجسته ایران، اواخر عمرش توصیفی جامع و زبان‌شناسانه از زبان عربی در شاهکار خود به نام (به عربی: «کتاب فی النحیر»)، «دستورنامه» به دست داد. وی در این کتاب نظریه آواشناسی و واج‌شناسی ویژه‌ای پدید آورد.

در غرب، پیشرفت دانش ریاضیات و دیگر سیستم‌های مشخص در سده بیستم میلادی منجر به کوشش دانشوران در مطالعه علمی زبان به عنوان یک «نشانه» سایه شد. این کوشش‌ها به پیدایش رشته‌ای از دانش به نام زبانشناسی انجامید که بنیان‌گذار آن فردینان دو سوسور است.

نوام چامسکی از زبان‌شناسانی است که نظریاتش انقلابی در این رشته به وجود آوردند. او معتقد است اصول و خصوصیات زبان در انسان ذاتی و «به طور ارثی برنامه‌ریزی شده» اوست و محیط پیرامون کودک تنها نقش محرک را برای یادگیری زبان مادری ایفا می‌کند. کودک مجموعه محدودی از اطلاعات را از محیط زبانی خویش می‌گیرد و خود قادر است ترکیبات جدیدی بسازد. نظریه پردازان پیش‌تر معتقد بودند زبان مادری تنها از راه شنیدن گفتار اطرافیان و به صورت اکتسابی وارد مغز کودک می‌شود.

زبان‌های فرا ساخته

برخی از افراد یا گروه‌ها، به خاطر دلایل شخصی، کاربردی، ایدئولوژیکی یا برای آزمایش، زبان‌های فراساخته (مصنوعی) خود را پدید آورده‌اند. زبان‌های کمکی فرا مرزی (بین‌المللی) اغلب زبان‌های

فرا ساخته‌ای هستند که سعی شده است ساده‌تر از زبان‌های طبیعی باشند. سایر زبان‌های فراساخته به گونه‌ای ایجاد شده‌اند که منطقی‌تر از زبان‌های طبیعی باشند؛ از نمونه‌های مشهور این زبان‌ها زبان لژبن^۱ است.

برخی از نویسندگان، از جمله تالکین با هدف‌هایی چون ادبیات، هنر یا دلایل شخصی زبان‌های تفتنی آفریده‌اند. در سال‌های اخیر طرفداران مجموعه تلویزیونی پیشتازان فضا زبان نژاد کلینگان^۲، که دارای دستور زبان و واژگان ویژه خود است را گسترش داده‌اند.

زبان اسپرنتو نیز زبانی علمی یا فرا ساخته است. این زبان توسط دکتر لودویک لازاروس زامنهوف ساخته شد. اسپرنتو به علت ساختار علمی و آسان خود مورد توجه متفکران و دانشمندان با ملیت‌های گوناگون قرار گرفته به خاطر ویژگی‌های منحصر به فرد آن، سازمان علمی، فرهنگی و تربیتی سازمان ملل متحد (سنتو) در سال ۱۹۵۴ (میلادی) به اتفاق آرا آن را به عنوان زبان بین‌المللی و بی‌طرف به رسمیت شناخت و آموزش اسپرانتو را به تمامی کشورهای عضو خود توصیه کرد.

کتاب حاضر در دوازده فصل نویز و الیف شده است. در هر فصل به طور جداگانه به مبحث خاصی پرداخته شده است. عنوان فصل اول، «رئند»؛ فصل اول: سنت زبانشناسی، فصل دوم: زبانشناسی دوران باستان، فصل سوم: مکاتب زبانشناسی قدیم، فصل چهارم: نودستوریان، فصل پنجم: مکاتب زبانشناسی نوین (مکاتب زبانشناسی ساختارگرایی)، فصل ششم: انقلاب چامسکی و انقلاب‌های علمی در زبانشناسی، فصل هفتم: مکتب زبانشناسی روسی، فصل هشتم: مکاتب زبانشناسی نقش‌گرای، فصل نهم: زبان‌شناسی شناختی و معناشناسی شناختی، فصل دهم: زبانشناسان اروپایی و آمریکایی و در نهایت فصل یازدهم به زبانشناسان معاصر ایرانی پرداخته است. فصل آخر نیز شامل فهرست منابع و مآخذ می باشد. در اینجا شایسته است که از زحمات دکتر خانم لیلا رحمانی کارشناس ارشد ادبیات فارسی، مدرس دانشگاه پیام نور و آموزش و پرورش در خصوص ویراستاری علمی این کتاب صمیمانه تقدیر و تشکر نماییم. در پایان در صورت داشتن هر گونه نقطه نظر در خصوص کتاب، می توانید به ایمیل مولفان ارسال نمایید.

زمستان ۹۵

دکتر محمدرضا اروچی - دکتر جواد رحمانی